

УДК 159.9-78

DOI: 10.31732/2663-2209-2024-75-254-258

ДО ПИТАННЯ ПРО СИТУАЦІЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ МИРНОГО ТА ВОЄННОГО ЧАСУ

Ганна Склярова¹

¹Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: HoncharovaGO@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9366-4591>

TO THE QUESTION OF SITUATIONS OF UNCERTAINTY IN PEACETIME AND WARTIME

Hanna Skliarova¹

¹PhD (Psychology), Associate Professor of the Department of Psychology, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: HoncharovaGO@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9366-4591>

Анотація. У статті здійснюється теоретичний аналіз термінів невизначеність та ситуації невизначеності. Наголошується, що більшість українських авторів розглядають як невизначені такі ситуації, які характеризуються новизною, ризикованістю, неповнотою чи суперечливістю інформації, що не дозволяє особистості бути впевненою у майбутньому, прогнозувати та планувати його з великим відсотком ймовірності. Також зазначається, що існує декілька видів ставлення до невизначеності – толерантне та інтолерантне. Останнє дозволяє розглядати невизначеність як невід’ємну частину життя, як нагоду пошуку нових рішень та можливостей. Саме таке ставлення сприяє психологічному благополуччю людини. Якщо ж йдеться про керівника бізнесу, зазначається, що толерантний до невизначеності керівник, сам шукає ситуації невизначеності, бо вбачає у них можливості для розвитку. Відповідно до основної мети статті – порівняти ситуації невизначеності мирного та воєнного часу, визначено основні відмінності зазначених ситуацій. Так, ситуації невизначеності мирного часу можна вважати більш передбачуваними, та менш новими, оскільки події в житті людей мають здатність повторюватися, даючи змогу накопичувати досвід поведінки в різних ситуаціях. Навіть, якщо якась ситуація повторюється не повністю однаково, людина має змогу застосувати для її вирішення знання за аналогією – відповідно до досвіду проживання схожої ситуації. Досвід проживання війни є унікальним, бо війна це таке явище, із яким хтось за все своє життя міг взагалі не стикатися. А отож, немає взагалі ніякого досвіду та шаблонів дії у ситуаціях невизначеності, спричинених війною. Також різниться ступінь небезпечності невизначених ситуацій мирного та воєнного часу. Під час війни під прямою загрозою опиняються найвищі соціальні цінності – життя людини, її здоров’я, честь та гідність.

Ключові слова: невизначеність, ситуації невизначеності, толерантність до невизначеності, ухвалення рішень.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.:15

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the terms uncertainty and situations of uncertainty. It is emphasized that the majority of Ukrainian authors consider such situations characterized by novelty, riskiness, incompleteness or contradictory information as uncertain, which does not allow an individual to be sure of the future, predict and plan it with a high percentage of probability. It is also noted that there are several types of attitude towards uncertainty - tolerant and intolerant. The latter allows considering uncertainty as an integral part of life, as an opportunity to find new solutions and opportunities. It is this attitude that contributes to a person's psychological well-being. If we are talking about a business manager, it is noted that a leader who is tolerant of uncertainty looks for situations of uncertainty because he sees opportunities for development in them. In accordance with the main goal of the article – to compare situations of uncertainty in peacetime and wartime, the main differences of these situations are determined. Thus, situations of uncertainty in peacetime can be considered more predictable and less new, since events in people's lives have the ability to repeat themselves, allowing them to accumulate experience of behavior in different situations. Even if a situation does not repeat itself completely in the same way, a person can apply knowledge by analogy to solve it – according to the experience of living in a similar situation. The experience of living in war is unique, because war is such a phenomenon that someone might not encounter at all in his entire life. And therefore, has absolutely no experience and patterns of actions in situations of uncertainty caused by war. The degree of danger of uncertain situations in peacetime and wartime also differs. During the war, the highest social values are under direct threat – human life, health, honor and dignity.

Keywords: uncertainty, situations of uncertainty, tolerance to uncertainty, decision-making.

Formulas:0; fig.: 0; tabl.: 1; bibl.: 15

Постановка проблеми. Поняття “невизначеність” та “ситуації невизначеності” вже не є новітніми в психологічній науці. Так, різними авторами розглядаються ознаки невизначеності, способи реагування та стратегії поведінки особистості у ситуаціях невизначеності тощо. Але зустрічаються й прогалини в обґрунтуванні даного конструкту: з одного боку, стверджується, що все наше життя сповнено невизначеності, оскільки не можна достеменно передбачити всі майбутні події, і дуже важко встигати адаптуватися до численних змін навколишнього світу, так само швидко, як вони відбуваються; з іншого боку, наголошується на надзвичайній актуальності дослідження ситуацій невизначеності саме зараз, під час війни. Отже, постає питання, чи говоримо ми про ту саму невизначеність та ситуації невизначеності, які існували у житті українського суспільства до 24 лютого 2022 року та після цієї дати, чи існує певна відмінність у ситуаціях невизначеності “мирного” та “воєнного” часу? І чи можемо ми використовувати ті самі ознаки й характеристики для зазначених ситуацій невизначеності?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема невизначеності розглядається у роботах українських (Л. Бурлачук, А. Гусев, С. Максименко, Є. Носенко, П. Лушин, М. Шаповал) та зарубіжних авторів (С. Баднер, Р. Бріслін, Н. Нортон, Е. Френкель-Брунсвік, Р. Халлман, та ін.).

Більшість з них під невизначеністю розуміють “відкрите завдання, в якому той, хто приймає рішення, не знає всієї сукупності діючих чинників і повинен сформулювати декілька гіпотез, перш ніж оцінити їх ефективність” (Клименко, 2017).

Вивчаючи феномен невизначеності, різні науковці аналізують поняття невизначеності (О. Милославська), досліджують особливості ситуацій невизначеності (Ю. Мельник) та толерантність до невизначеності в професійній діяльності (О. Брюховецька, І. Клименко, С. Хілько), типи ситуацій

невизначеності в психології мислення і ризику (С. Максименко) та ін.

Якщо невизначеність супроводжує людину протягом всього життя і певною мірою є “нормальною”, чи можемо ми стверджувати, що невизначені ситуації, які спіткали, наприклад, підприємців, під час ухвалення рішень щодо управління власним бізнесом, до війни, такі ж самі, як і зараз? Чи нам слід враховувати ситуації невизначеності нового характеру? Що впливає на ухвалення рішень в таких ситуаціях? А також яка роль толерування чи нетолерування невизначеності у житті людини?

Формулювання цілей статті. Метою статті є здійснення теоретичного аналізу ситуацій невизначеності “мирного” та “воєнного” часу, пошук спільних та відмінних рис цих ситуацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. “Невизначеність супроводжує особистість у всіх сферах її життєдіяльності: економічній, політичній, соціальній, культурній, професійній, особистій тощо, проте найпроблемнішими залишаються такі сфери: соціально-економічна, професійна і сфера власного здоров’я” (Мельник & Ющенко & Резнік, 2021).

Здійснюючи аналіз робіт українських авторів можна знайти такі пояснення **невизначеності**: “стан (процес), що виникає в ситуації об’єднання мінливості ознак двох і більше психічних явищ” (Максименко, 2006); “ситуація, в якій через нестачу або перевантаженість інформацією, людина стає невпевненою у своїх подальших діях та не може вирішити яке рішення їй обрати” (Милославська & Іванчихіна, 2019); незавершеність процесу сприйняття або пізнання будь-чого, що проявляється у ситуаціях, коли людина зіштовхується із суперечністю інформації, яка надходить ззовні (Курова, 2021); та **ситуацій невизначеності**: “перехідні стани, що спонукають людину переживати позитивні емоції в нових неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, сприймаючи їх не як загрозу, а як такі, що кидають виклик” (Лушин, 2016);

“резерв різноманітних шляхів розвитку особистості та становлення нової ідентичності” (Гусев, 2009); вони є необхідною передумовою ситуацій ухвалення рішень (Мельник & Ющенко & Резнік, 2021).

Отже, як основні критерії ситуації невизначеності можна назвати такі, як її новизна, складність, ризикованість, суперечливість, неможливість повної передбачуваності та контролю (Артемов, 2022; Сингаївська & Гура, 2023).

Розглядаючи невизначеність як психологічну проблему, С. Хілько зазначає, що “здійснення психологом професійної діяльності пов’язане як із зовнішньою невизначеністю (соціальні, політичні, економічні проблеми суспільства), так і з внутрішньою (пошук сенсу діяльності, знаходження чітких, визначених критеріїв діяльності). Виконуючи професійні завдання, психолог стикається і з внутрішніми протиріччями, і з зовнішніми, що виникають при взаємодії з зовнішнім середовищем” (Хілько, 2016). Цілком доречно буде сказати, що існування зовнішньої та внутрішньої невизначеності характерне не тільки для професійної діяльності психолога, а й для працівників інших сфер, чи керівників власного бізнесу.

Якістю, “що дозволяє керівникові почувати себе відносно затишно навіть в ситуації високої ентропії, продуктивно діяти в незнайомій обстановці і при недоліку інформації брати на себе відповідальність”, є толерантність до невизначеності. Підприємець, який володіє зазначеною якістю, не ховається від невизначеності, навпаки, він шукає ситуації невизначеності, сприймає їх як бажані, оскільки вони дозволяють розмірковувати над проблемою, шукати нові рішення, тренуватися витримувати напругу та працювати із суперечливою інформацією (Брюховецька, 2015).

Але давайте подивимось на ті суперечності, які зумовлювали ситуації невизначеності до війни, та після її початку. Наприклад, розпочинаючи власну справу на підприємницьких засадах, людина знає, що така діяльність базується на принципах

ініціативності, креативності, ризикованості та персональної відповідальності за результат, отже складаючи план розвитку власного підприємства, його керівник наперед прораховує можливі небезпеки, понаднормові витрати, має на увазі конкуренцію та ризики збитків.

Здійснюючи ж підприємницьку діяльність під час війни, керівник стикається з тими ситуаціями, які навіть й не могли спасти йому на думку, щоби вжити якихось заходів для відвернення чи усунення їх негативних наслідків. Або явище, що спричинило ситуацію невизначеності має настільки раптовий та масштабний характер, що зусиль одного, чи навіть кількох підприємців, може виявитися недостатньо для покращення ситуації. Наприклад, обмірковуючи підприємництво, ніхто не припускав підризу Каховської ГЕС та його наслідків. Отже, можемо сказати, що ситуаціям невизначеності мирного часу притаманна більша можливість перебічення існування цих ситуацій, із чим вони будуть пов’язані та які наслідки (хоч узагальнено) будуть мати, і що можна вдіяти, що відрізняє їх від ситуацій невизначеності, які існують під час війни.

Продовжуючи наведену думку, слід звернутися до теорії (Daw & Niv & Dayan, 2005), відповідно до якої існує два види невизначеності. Перший вид – очікувана невизначеність. Як цитують авторів цієї теорії О. Милославська та К. Іванчихіна (Милославська & Іванчихіна, 2019), “вона стосується середовищ, в яких наявна інформація є слабким прогностичним фактором майбутніх подій. Однак ця ненадійність є стабільною і відомою”. Другий вид невизначеності – несподівана невизначеність, стосується ситуації, “коли фундаментальні зміни у навколишньому середовищі стають недійсними щодо минулих прогнозів”.

Таким чином, невизначені ситуації мирного часу, здебільшого ми можемо охарактеризувати як відносно очікувані та прогнозовані, ситуації ж невизначеності воєнного часу є несподіваними.

М. Kramer (Kramer, 1999) висвітлює

два чинники, що впливають на поведінку людей в ситуації невизначеності. Один з них – вже згадуваний, притаманний особистості ступінь толерантності до невизначеності.

П. Лушин розглядає такі типи ставлень до невизначеності: інтолерантний та толерантний. Це, в свою чергу, дає змогу виділити «активний», «пасивний», «утилітарний» типи. Згідно із останнім, до хаосу і невизначеності слід ставитися як до джерела зростання і розвитку особистості (Лушин, 2016). Саме здатність справлятися з невизначеністю буття зумовлює життєздатність, успішність і добробут людини (Фалько & Остополець & Шарапова, 2024).

Другий чинник, що визначає поведінку людини в ситуації невизначеності, пов'язаний із особливостями сприйняття людиною ситуації. Так, якщо більшість ситуацій людина схильна сприймати як прогнозовані, чи такі, які легко зрозуміти, вони не є для неї невизначеними (Kramer, 1999).

Сприйняття ситуацій як простих чи зрозумілих, як вже було сказано, походить з індивідуальних особливостей сприйняття, а також забезпечується досвідом проживання хоч чимось схожих ситуацій. У такому випадку, інформація про ситуацію, можливі її наслідки чи шляхи виходу з неї, застосовується за аналогією. Досвід проживання війни не є для всіх українців абсолютно однаковим, те, що вже довелося пережити одній сім'ї у 2014 році, може бути новим для іншої сім'ї зараз, коли війна торкнулася території всієї країни. Так, наприклад, підприємець який був вимушений залишити схід у 2014 році й зміг відновити свій бізнес у центральній Україні, вже мав досвід повторного відкриття чи переведення справи у інше місце, і міг скористатися цим досвідом знову у 2022 році, переїжджаючи, скажімо, на захід. На відміну від підприємця, який у 2014 році нікуди не переїжджав, і такий досвід зараз є для нього абсолютно новим. Або жінка, яка народила першу дитину у мирний час, а другу - у воєнний, вже має

досвід, пов'язаний із піклуванням про немовля, і може використати його турбуючись про молодшу дитину, але не має досвіду пологів під час війни, бо це не той досвід, який ми можемо отримувати щомісяця або й щороку. Таким чином, можна сказати, що ситуації невизначеності мирного часу є не такими новими, більше пов'язані із накопиченим життєвим досвідом людини, ніж ситуації невизначеності теперішнього часу, де ми не можемо використовувати хоч віддалено схожий попередній досвід, бо його просто немає. Війна це не щось, що відбувається за календарем, планується населенням, прогнозується при плануванні бізнесу чи вагітності.

“Нові кризові та непередбачувані ситуації, а також ситуації невизначеності, які пов'язані з воєнним станом та діями в Україні, актуалізували питання щодо впливу невизначеності майбутнього на психічне та фізичне здоров'я населення країни” – зазначає О. Чиханцова (Чиханцова, 2023). Тобто, до всіх перелічених вище відмінностей між ситуаціями невизначеності мирного та воєнного часу, можна додати ще й стан психічного та фізичного здоров'я людей, у якому вони “зустрічають” ситуації невизначеності, що зараз приходять в їх життя.

Окрім того, різняться ризики, “найгірші варіанти” розвитку ситуації невизначеності мирного та воєнного часу. Так, наприклад, уявляючи ризики підприємницької діяльності за мирного часу, перше, що спадає на думку, навіть особі, яка не веде таку діяльність - непередбачувані витрати, збитки, банкрутство. Зараз же ситуації невизначеності загрожують найвищою цінністю – людському життю та здоров'ю. Чи буде безпечним виконання роботи працівниками? Чи зможуть вони дістатися укриття за потреби? Так само й у ситуації з материнством – як будуть відбуватися пологи та перебування із дитиною в лікарні – ситуації невизначені, але із цією невизначеністю свідомо зустрічається кожна жінка, яка ухвалила рішення

народити дитину, ця невизначеність не така загрозлива, у порівнянні з ймовірністю “зустріти” повітряну загрозу, перебуваючи прямо на операційному столі, чи в іншому безпорадному стані, як пацієнти НДСЛ

“Охматдит” 08 липня 2024 року.

Висновки. Отож, можна сказати, що основні відмінності між ситуаціями невизначеності мирного та воєнного часу представлені у табл. 1.

Таблиця 1. Основні відмінності між ситуаціями невизначеності мирного та воєнного часу

СН мирного часу	СН воєнного часу
Відносно передбачувані	Можуть містити абсолютно непередбачувані виклики та небезпеки
Можуть повторюватися; для їх проживання та вирішення можна скористатися власним або запозиченим досвідом	Є унікальними; не всі люди за свого життя вже проживали війну; пов’язані із абсолютно новим досвідом
Зазвичай, мають локальні наслідки, стосуються однієї людини чи невеликого кола людей; наслідки є не такими масштабними	Пов’язані із великими ризиками, бо загрожують найвищим соціальним цінностям суспільства, а також екосистемі, енергосистемі, економіці цілої країни

Джерело: складено автором

Література:

1. Артемов, В. Ю. & Сингаївська, І. В. (2022). Особливості процесів прийняття рішень в умовах невизначеності. *Вчені записки Університету «КРОК»*. № 1 (65). С. 149–163. - DOI <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-65-149-163>
2. Брюховецька, О. (2015). Психологічні особливості толерантності до невизначеності в управлінській діяльності як однієї зі складових професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів. *Проблеми сучасної психології*. Вип. 27. С. 70–81.
3. Гусев А. (2009). Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості. (Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук). Київ. URL: <http://www.dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/1910>
4. Клименко, І. (2017). Толерантність до невизначеності як фактор адаптації курсантів – майбутніх правоохоронців, які навчаються в рамках психологічного супроводу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки. Випуск 4. Том 2. С. 164–168.
5. Курова, А. (2021). Ситуація невизначеності у парадигмі сучасних викликів суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Психологія», Випуск 4. С. 51–55.
6. Лушин, П. (2016). Невизначеність, яку не толерують. *Теорія і практика психотерапії*. 5. Том 3. С. 2–6.
7. Мельник, Ю. & Ющенко, В. & Резнік, А. (2021) Психологічна характеристика ситуації невизначеності в життєвому просторі особистості. *Габітус. Загальна психологія. Історія психології*. Випуск 21. С. 83–87.
8. Максименко, С. (2006). Генеза здійснення особистості. Київ. *Видавництво ТОВ "КММ"*.
9. Милославська, О. & Іванчихіна, К. (2019). Феномен невизначеності у психології. Особистість, суспільство, закон. Харків. 56–59.
10. Сингаївська, І. В. & Гура, Г. Н. (2023). Психологічні особливості ухвалення рішень керівниками бізнесу в ситуації невизначеності. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. № 29 (2-3). С. 95–111.
11. Фалько, Н., & Остополець, І., & Шарапова, Ю. (2024) Толерантність до невизначеності в контексті життєстійкості особистості. *Габітус. Загальна психологія. Історія психології*. Випуск 59. С. 57–60.
12. Хілько, С. (2016) Сутність і типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів. *Інститут психології імені ГС Костюка НАПН України. Актуальні проблеми психології*. Том 1. Випуск 45. С. 144–150.
13. Чиханцова, О. (2023). Розвиток резильєнтності особистості в ситуаціях невизначеності. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Психологія. Том 34 (73) № 1. С. 35–40.
14. Daw, N. D. & Niv, Y. & Dayan, P. (2005). Uncertainty-based competition between prefrontal and dorsolateral striatal systems for behavioral control. *Nature Neuroscience*. Volume 8. P. 1704–1711.
15. Kramer, M. (1999). Motivation to reduce uncertainty. *Management communication quarterly*. Vol.13(2). P.305–316.